

QOBUSNOMA – HIKMATLAR SANDIG'I***Farangiz Abdurahmonova Husan qizi****Termiz davlat universiteti talabasi*farangizabdurahmonova05@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada fors adabiyotining eng taniqli adiblaridan biri Kaykovusning pand-nasihat ruhi bilan sug'orilgan shoh asari "Qobusnoma" badiiy tahlilga torilgan. Binobarin, ushbu asardan o'rin olgan mo'jaz va go'zal hikoyatlar talqin etiladi va qissadan hissa chiqariladi.

Kalit so'zlar: didaktik adabiyot, "Qobusnoma", hikoyat, badiiy tahlil, adabiy an'ana, hamd, na't.

Dunyo adabiyotida yaratilgan jamiki didaktik, pand-nasihat ruhida bitilgan asarlarni nasihatlardan iborat bir ganj desak, Kaykovusning "Qobusnoma" asarini bu xazinaning la'l-u gavharlarga to'la eng katta sandig'i deb bimalol aytishimiz mumkin. Butun dunyoda, xususan, Sharq adabiyotida Kaykovusgacha ham hikmatlar va naqlarga boy durdona asarlar yaratilgan. Jumladan, bu turdagi asarlarning ibtidosi hamda hind xalq eposining noyob boyligi hisoblangan "Kalila va Dimna", turkiy adabiyotning go'zal namunasi Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig", fors adabiyotining gultojlaridan biri shayx Sa'diyning "Guliston" va "Bo'ston" asarlari Kaykovusga ibrat maktabini o'tagan. Ushbu asarlarning barchasini umumiylik hamda mushtaraklik bog'lab turadi. Negaki ularning barida mavzu asosan farzand tarbiyasi, komillikka intilish, bu yo'ldagi eng zarur ilmlar hamda jamiki insoniyat uchun dasturilamal bo'lishi kerak bo'lgan latif fazilatlar va ularning xususiyatlari o'tkir qalamlarda ochib berilgan. Shuningdek, ularni mahkam bog'lab turgan iplardan biri didaktikadir. Didaktika – yunoncha "didaktikos" so'zidan olingan bo'lib, "ibratli", "ta'lim beruvchi" degan ma'nolarni anglatadi. Didaktik adabiyot tushunchasi esa nasihat, o'git, ibrat, pand ruhidagi asralarni o'z ichiga qamrab oladi.

Binobarin, Kaykovusning "Qobusnoma"si ham didaktik adabiyotning eng yuksak namunasidir. U bu asarni o'sha davr adabiyot an'anasiga muvofiq bobosi samaviylar xonadoniga mansub, G'arbiy Eron podshosi Qobusga bag'ishlab "Qobusnoma" deb nomlaydi. Asar Kaykovusning o'g'li – Gilonshohga "nasihatnoma" vazifasini o'taydi, buni asarning deyarli har bir sahifasidagi "Ey farzand" undovi ham isbot etadi ham bu asar aynan shu maqsadda yozilgan edi. "Qobusnoma" asaridagi o'gitlar go'yo faqat bir insonga – Gilonshohga qarata aytilgandek tuyilsa-da, aslida, bu naqlar har bir inson uchun o'rnak bo'la oladi.

Chunonchi, bu asarning xalq orasida “Nasihatnoma” nomi bilan ham shuhrat qozongani bejiz emas, albatta.

Barcha pand-nasihat tipidagi asarlarning tub asosini Islom dinining mukammallikda tengsiz, buyuk Qur’oni Karim hamda payg‘ambarimiz so‘zlari – hadislar tashkil etadi. “Qobusnoma” da ham adib ushbu an’adan voz kechmagan holda asarning ilk bobini “Parvardigori olamni tanimoq zikrida” hamda ikkinchisini “Payg‘ambarlarning hilqati zikrida” deb ataydi. Sharq adabiyot an’anasiga ko’ra har qanday asar avvalo Alloh nomi bilan boshlanishi, unga shukr hamda maqtovlar aytilishi lozim, bunday muqaddima adabiyotda **hamd** deb yuritiladi. Bundan tashqari, hamddan so’ng doim **na’t** kelishi shart, na’t esa “sarvar-ul anbiyo” Payg‘ambarimizni olqash demakdir. So’ngra asarda odamzod uchun eng kerakli xislatlar haqida so‘z boradi va ular ixcham hikoyatlar va go‘zal naqlar orqali o‘quvchi qalbiga singdiriladi. Misol uchun, “Hunar afzunlig‘i bila baland qadr va oliy ta’b bo‘lmoq zikrida” bobida shunday hikoyat keltiriladi: Buyuk podshoh Xusrav Parvizning saroyiga Rumdan elchi tashrif buyuradi. U elchining oldida o‘zining qudratliroq ekanligini ko‘rsatib qo‘ymoqchi bo‘lib dono vaziri Abuzurjmehr bilan maqtanmoqchi bo‘ladi va undan so‘raydi: “Hamma narsa borki, ularning barini sen bilarsan” desa, u hammasini bilmasman, deb javob beradi. Unda hamma narsani bilguvchi kimdir, deya qayta so‘raydi. Uning oqilona javobi shunday bo‘ladi: “Hamma narsani bilguvchi onadan tug‘ilmagan”. Bu so‘zlar Abuzurjmehr shaxsini ochib beradi va nodonligini tan olgan inson haqiqiy donodir degan naqlga teng keladi. U ham hamma narsani bilolmasligini tan oladi va hamma narsani bilguvchi zot yagona Allohdir hamda ul zot onadan tug‘ilmagan ekanligini aytadi. Bu uning nodon, bilimsiz va g‘ofil ekanligidan emas, aksincha, bilmasligini tan olgan haqiqiy donishmand ekanligidan dalolatdir. Chunki ilm ham xuddi bahr yanglig‘ cheksiz, chegarasiz, uning so‘nggiga esa hech inson bolasi yetib borolmaydi. Bundan tashqari, bu hikoyatdan har qancha dono bo‘lsang ham, biliming bilan kibrlanma, degan xulosa kelib chiqadi.

“Suxandonlik bila baland martabali bo‘lmoq zikrida” bobida ham yana bir hikoyat keltiriladiki, Abuzurjmehrdan bir ayol savol so‘raydi. U bilmayman degandan keyin, xotin ta’na qila boshlaydi. Shu narsani bilmaysan-u qanday qilib podshohning yonida maslahatchi bo‘lib, non yeyapsan, deydi. Abuzurjmehr esa hozirjavoblik bilan men bilgan so‘zim uchun haq olaman, bilmaganim uchun podshoh menga hech narsa bermaydi, deb aytadi. Qissadan hissa shuki, avvalambor, inson har qanday vaziyatga tayyor va zukko bo‘lishi kerak, shunda Abuzurjmehrga o‘xshab ta’na-malomatdan, shallaqlikdan abjirlik bilan qutulib qoladi. Ikkinchidan, odam o‘zgalarni to‘liq bilmagan holda ularga ta’na toshlarini yog‘dirmasligi kerak.

“Qarilik va yigitlik sifati zikrida” bobida esa yuz yoshli nuroniydan bir yigit:” Ey shayx, bu asoni qanchaga olding, men ham olay? “, - deb so‘raydi. Mo‘ysafid esa

umr va sabr topsang, bu asoni tekinga berurlar, deydi. Xulosa shuki, bahor hamisha bahorligicha qolavermaydi, albatta, undan so‘ng yoz, kuz va qish keladi, ya‘ni yigitlik foni, o‘tkinchi, undan keyin esa, shubhasiz, qarilik eshik qoqib keladi. Yigitlik g‘animat, qarilik esa hikmat. Shunday ekan, inson har narsani o‘z vaqtida qadrlashi kerak, yoshlikni ham, qarilikni ham. Umr o‘tkinchi, ko‘z ochib yumguningizgacha umringizning xazon fasliga yetib kelganingizni sezmay ham qolasiz. Shu o‘rinda Ahmad Yassaviyning hikmatli so‘zi fikrimizning yorqin dalilidir.

*Beshak biling bu dunyo, barcha eldin o‘taro
Ishonmag‘il molingga bir kun qo‘ldan ketaro
Ota-ona, qarindosh qayon ketdi fikr qil
To‘rt oyog‘liq cho‘bin ot bir kun senga yetaro.¹*

Asar nafaqat odob-axloq, balki inson uchun muhim bo‘lgan odatlar: uxlamok, hammomga bormok, hatto mehmon qabul qilmoq haqida ham turli-tuman qimmatli o‘gitlar keltirilgan. Asarning “Mehmon bo‘lmoq va mehmon olmoq zikrida” bobiga tegishli bir mo‘jaz hikoya bor. Arab xalifasi bir asirni o‘ldirmoqchi bo‘lganida asir undan bir kosa suv bilan mehmon qilishini so‘raydi. Xalifa uning iltimosini ado etgach, asir: “Men senga mehmon bo‘ldim. Agar an‘analarga qarshi chiqib, meni o‘ldirmoqchi bo‘lsang, marhamat. Lekin meni mehmonlik hurmatim uchun dordan asrab qolsang, gunohlarimga tavba qilay va bu ishni takrorlamay”, - deb taklif bildiradi. Shoh esa uning zakosiga qoyil qolib hamda mehmonligini inobatga olib uni afv etadi. Hikoyatning xulosasi o‘laroq, shuni ta‘kidlash mumkinki, mehmon har qanday davrda ham, har qanday joyda ham qadrlanishi zarur. Zero dono xalqimiz mehmon otangdek ulug‘, deya bejiz aytmagan.

Shuningdek, asarda “Podshoga xizmat qilmoq zikrida” shunday deyiladi. Bir podshohning vaziri shunday yovuz niyatli va zolim ediki, shohga shunday derdi:

-Ozod odamga tegma, gunoh qildimi, o‘ldir. Podshoh uning so‘zlariga uchib, mamlakatning necha-necha ulug‘vor kishilarini o‘ldirib yubordi. Alqissa, bir kuni xato qilganida uni ham zindonga soldilar. Vazir yolvorib sultondan rahm qilishini so‘raganida: -Buni menga o‘zing o‘rgatding, men endi bu yo‘limdan qaytmayman, - degan javobni oldi va dorga osildi. Avvalo, podshoh yoniga maslahatchi olayotganida kishining faqat bilimi va chapdastligiga emas, uning niyati va dunyoqarashiga ham e‘tiborli bo‘lmog‘i darkor. Aksincha, bunday davlat uzoqqa bormagay. Buni Fitratning “Abulfayzxon” dramasi ham mohirlik bilan yoritib bera olgan. Asarda podsho nifoq sochuvchi va kinchi vaziri Ulfatning gaplariga quloq solib, davlatning

¹ Adabiyot 8-sinf uchun darslik. S.Ahmedov va boshqalar. Toshkent-2019. 58b

buyuk chinorlarini o‘z qo‘li bilan qulatadi. Va bu hodisalar podshoning o‘limiga, balki butun bir sulolaning intihosiga olib keladi. Bundan tashqari, Navoiy bobomiz yozganidek:

*Har kimki birovga qozg‘oy choh
Tushgay ul choh aro o‘zi nogoh.*²

Ya‘ni yovuz vazir qilmishiga yarasha jazo topdi.

Muxtasar qilib aytganda, “Qobusnoma” o‘sha davrning dolzarb mavzularini, hattoki insonning har bir qirrasini ochib beradigan mavzularni ham qamrab olgan. Eng ahamiyatlisi, asar bugungi jadal sur‘atlar bilan rivojlanayotgan texnika asrimizda ham o‘z qiymatini yo‘qotmagan. Ishonchimiz komilki, bu asar asrlar mobaynida har bir yosh avlod uchun tarbiya beshigi bo‘lib xizmat qilajak!

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Kaykovus. Qobusnoma. “Yoshlar matbuoti”. Toshkent - 2024
2. Adabiyot asoslari. T.Boboyev. “O‘zbekiston” nashriyoti. Toshkent – 2002
3. Sab‘ayi sayyor. A.Navoiy. G‘afur G‘ulom nashriyoti. Toshkent-1991

² Sab‘ayi sayyor. Alisher Navoiy. G‘afur G‘ulom nashriyoti. Toshkent-1991. 491b